

נח ג

ולא לשון הכתוב עצמו, ולכן אין מזה הוכחה שזוהי גם „דרך המקראות“. משאכ בפ' וירא, שזוהי לשון המקרא – „וה' המטיר גו' מאת ה'" – הוכחה ברורה ש„דרך המקראות לדבר כן“.

וכיון ש„דרך המקראות לדבר כן“ (וכדמצינו בכמה מקומות), מהו הכרחו של רש"י לפרש את הכתוב כאן ע"פ „מדרשו“ (ד„בין אלקים“ היינו „בין מדת הדין“), ולא כפשוטו, דמה שלא נאמר „ביני“ הוא כי „דרך המקראות לדבר כן“.

ב. גם צריך להבין האריכות בלשון רש"י:

(א) ידוע שאין דרכו של רש"י לכתוב פירושו בדרך קושיא ותירוץ, אלא הוא כותב פירוש הכתוב בסגנון שהקושיא מסתלקת מאל"י – וא"כ, גם בנדר"ד ה' מספיק לכאורה שיכתוב „בין מדת הדין של מעלה כו'“, ומדוע הוזקק רש"י ל- האריך ולפרש את השאלה „שהי' לו לכתוב ביני ובין כל נפש חי“?

(ב) לכאורה חידושו של רש"י הוא רק בנוגע לתיבת „(בין) אלקים“, שפירושה „מדת הדין של מעלה“ – וא"כ מדוע (א) הוא מעתיק מהכתוב גם תיבות „ובין כל נפש חי“; (ב) וכן בגוף פירושו חוזר ומפרט „וביניכם . . ובין כל נפש חי“ –

א. „והיתה הקשת בענן וראיתי' לו- כור ברית עולם בין אלקים ובין כל נפש חי' בכל בשר אשר על הארץ“¹. בפ' רושו מעתיק רש"י את התיבות „בין אלקים ובין כל נפש חי“ ומפרש: „בין מדת הדין של מעלה וביניכם, שהי' לו לכתוב ביני ובין כל נפש חי', אלא זהו מדרשו, כשתבוא מדת הדין לקטרג עליכם לחייב אתכם אני רואה את האות ונוכח“.

לפום ריהטא נראה שכוונת רש"י ל- תרץ השאלה (שמביא בפירושו) „שהי' לו לכתוב ביני כו'“ (כיון שכ"ז הוא חלק מאמירת הקב"ה, „ויאמר אלקים“²), וע"ז מפרש שהכוונה ב„אלקים“ כאן היא ל- „מדת הדין של מעלה“.

אבל צ"ע, שהרי מצינו ש„דרך המקראות לדבר כן“, כמו שפירש רש"י עצמו בפ' וירא עה"פ „וה' המטיר על סדום גו' מאת ה' מן השמים“, ש„אמר מאת ה' ולא אמר מאתו“ – כי „דרך המקראות לדבר כן“, ומביא ע"ז כמה דוגמאות, כולל דוגמא מפ' בראשית „כמו נשי למך ולא אמר נשיי“, הרי שכבר בפ' בראשית אתי שפיר לשון הכתוב מטעם ש„דרך המקראות לדבר כן“.

[במקומו בפ' בראשית שם לא פרש"י מאומה. ויש לומר הטעם, כי משם אין הכרח ש„דרך המקראות לדבר כן“, כיון שהתם ה"ה דברי למך המובאים במקרא

(5) ראה גם רד"ק כאן (ומביא דוגמא מ„ואל משה אמר עלה אל ה'" – משפטים כד, א).

ולהעיר, שבדר"ק שם ממשיך „ואמר אלקים שפירושו דיין כו' כשהי' הדור רע וראוי לדונם כו' אזכור הברית כו'“ (ע"ד סיום ל' רש"י כאן), אף שמפרש ד„בין אלקים“ הוא „כאילו אמר ביני“.

(1) פרשתנו ט, טז.

(2) ט, יב.

(3) יט, כד.

(4) ד, כג.

בתחלה עלה במחשבה לבראותו במדת הדין כו", וכן בפרשתנו עה"פ, ויזכור אלקים את נח" פרש"י, "זה השם מדת הדין הוא כו" – ומה נשתנה כאן שרש"י מדגיש ש, זהו מדרשו?

ג) "מדת הדין של מעלה" – ולא כתב רש"י (כבשאר המקומות) "מדת הדין" סתם (דמובן מאליה שהכוונה למדת הדין של הקב"ה)?

[מקורו של לשון זה הוא במדרש רבה על כתוב זה, אבל שם מובן טעם ההוספה, כי זה הלשון במדרש שם: "בין אלקים ובין כל נפש חי", בין אלקים זו מדת הדין של מעלה, ובין כל נפש חי זו מדת הדין של מטה, מדת הדין של מעלה קשה ומדת הדין של מטה רפה⁹]. משא"כ לפי פרש"י הרי אפ"ל ש, ובין כל נפש חי" היינו "מדת הדין של מטה"¹⁰ (שהרי זהו היפך הפשט לגמרי¹¹), אלא ענינו כפשוטו, כלשון רש"י, "בין מדת הדין כו' וביניכם". וא"כ אינו מובן פ"י התיבות ("מדת הדין") של מעלה? ובפרט שחסר הביאור בזה שהיא "קשה" ודוקא במדרש ישנו אף שהתלמיד גדול יותר].

(9) ח, א.

(10) פליה, ג (קרוב לסופו). וראה הערה הבאה.
(11) בכ"ר שם בתחילת הפיסקא, "בין אלקים זו מדת הדין של מעלה ובין כל נפש חי וגו'" (ותו לא). אבל ראה מת"כ שם ד, סיומא דמילתא למטה בעמוד זה (היינו מה שנעתק בפנים מסיום הפיסקא) ובפ"י הרמב"ן (ט, יב בסופו) גרס כאן סיומא דמילתא. ויש שאין גורסים זה בתחילת הפיסקא (ראה עץ יוסף ופ"י מהר"ז שם. ב"ר הוצאת תיאודור).

(12) וכהערת הרמב"ן פרשתנו כאן, דמ"ש רש"י – "רבותינו לא לכך נתכוונו".

(13) ראה גם יפה תואר (השלם) לב"ר שם. – ובנור הקודש (השלם) שם מצ"י לומר ד, נפש חי" הוא רמז על מדת דין שלמטה שהוא דין רפה. ע"ש. וראה באר בשדה על פרש"י כאן ע"ד הסוד.

והול"ל בקיצור: "בין אלקים – בין מדת הדין של מעלה . . כשתבוא מדת הדין לקטרג כו" (וכו"ב)?

ג) כל האריכות בסיום פירוש רש"י – "כשתבוא מדת הדין לקטרג עליכם לחייב אתכם אני רואה את האות ונזכר" – היא לכאורה שפת יתר, שאין בה שום חידוש: הן בנוגע לענין הקטרוג – שזה פשוט שמדת הדין ענינה "לקטרג עלי-כס", וכן בהתועלת של אות הברית – שענינה כבר ידוע מהפסוקים שלפנ"ז, "והי' בענני ענן על הארץ" (כשתעלה ב' מחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעו-לם – רש"י) ונראתה הקשת גו' וזכרתי את בריתי גו' ולא יהי' עוד המים למבול לשחת כל בשר".

ג. נוסף על האריכות – יש להבין גם כמה דיוקי לשונות של רש"י, ומהם:

א) הסדר בפרש"י תמוה, שבתחילה כותב פירוש הכתוב בקיצור ("בין מדת הדין של מעלה וביניכם"), ולאח"ז מפרש את הקושי בהכתוב ("שהי' לו לכתוב כו'"), ואח"כ חוזר שוב לבאר את פירוש הכתוב – "אלא זהו מדרשו כשתבוא מדת הדין כו'!" והי' מתאים יותר להתחיל בהקושיא, "הי' לו לכתוב כו'", ואח"כ ליישבה' בפירושו, "אלא זהו מדרשו, בין מדת הדין כו' כשתבוא מדת הדין ל-קטרג כו'".

ב) "אלא זהו מדרשו" – הרי זה ש-"אלקים" הוא מדת הדין כבר הובא לעיל בפירושי רש"י כפשוטו של מקרא [החל מתחילת פ' בראשית, "בראשית ברא אלקים", ופרש"י, "ולא אמר ברא ה', ש-

(6) ט, יד"ט.

(7) או להיפך – להתחיל עם הפירוש, ואח"כ לפים, "שאל"כ הי' לו לכתוב ביני כו'" (וכו"ב).

(8) ד"ה ברא אלקים.

רש"י בהעתיקו מן הכתוב את החיבות „בין אלקים ובין כל נפש חי" – כי בתיבות אלו מרומז החידוש שלא נודע עד כה, ומפרש רש"י מהו החידוש – „בין מדת הדין של מעלה ובנינים".

כלומר: ה„ברית" שבפסוקים הקודמים היא בין הקב"ה והעולם („בני ובין הארץ"¹⁷), וענינה, ש„כשתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם"¹⁸, אזי „ונראתה הקשת בענן, וזכרתי את בריתי גוי' ולא יהי עוד המים למבול גוי'". אבל כאן נתוסף עוד ענין של ברית – „בין מדת הדין . . . ובנינים", היינו שלא זו בלבד שהקב"ה ירחם אז על העולם ולא יביא מבול, אלא שמדת הדין גופא תחלל מלקטרג ועד שתיהפך לרחמים [וכפשוטות לשון (הכתוב ו)רש"י, שה„ברית" היא בין מדת הדין ובנינים].

וי"ל שענין זה הוא המשך להנאמר לפני¹⁹, „ויזכור אלקים את נח", ופרש"י שם ש„זה השם מדת הדין הוא ונהפכה למדת רחמים על ידי תפלת הצדיקים", שבהמשך לתפלתו של נח שהפכה את מדת הדין למדת הרחמים, ישנה ברית מיוחדת עם מדת הדין של מעלה, שעל ידי הקשת תתהפך מדת הדין לרחמים.

ועפ"ז מדויק לשון רש"י „בין מדת הדין של מעלה ובנינים": (א) מאחר שהמדובר בברית נוספת על הברית שבין הקב"ה והארץ, יש מקום לטעות שהכוונה בהברית „בין מדת הדין ובנינים" היא לברית עם בית דין („מדת הדין") של מטה (שנקרא ג"כ „אלקים" בכתובי).

ד) „בנינים" – מדוע שינה רש"י מלשון הכתוב „ובין כל נפש חי"? ואין לומר דהיינו הך אלא שנקט לשון קצר – שהרי אין זה שינוי בלשון בלבד, אלא גם בתוכן, כי „בנינים" ו„בין כל נפש חי" מכוונים לשני סוגים שונים, כמפורש בכתוב שלפני²⁰, וזכרתי את בריתי גוי' בני ובנינים ובין כל נפש חי' בכל בשר" (וכפשטות הענין, ד„בנינים" קאי על בני אדם, ו„כל נפש חי" קאי על כל בעל חי).

וביותר תמוה: תיכף לאח"ז ממשיך רש"י „שהי' לו לכתוב בני ובין כל נפש חי" (ולא כתב „ובנינים")!

ד. ויש לומר הביאור בכל זה:

עיקר הקושי בכתוב (שאותו בא רש"י לתרץ בפירושו) אינו „שהי' לו לכתוב בני" (ולא „בין אלקים") – כי ע"ד הפשט הרי „דרך המקראות לדבר כן" – אלא רש"י בא (בעיקר) לתרץ שאלה כללית בכתוב זה – והיא:

כל פסוק זה, „והיתה הקשת בענן וראיתי לזכור ברית עולם בין אלקים ובין כל נפש חי' גוי'", לכאורה מיותר הוא²¹ – כי כל הפרטים שבו, כבר נאמרו בפסוקים שלפני²²: „את קשתי נתתי בענן והיתה לאות ברית גוי' והי' בענני ענן גוי' וזכרתי את בריתי אשר בני ובנינים ובין כל נפש חי' גוי' ולא יהי עוד המים גוי'".

ועכצ"ל שכתוב זה בא ללמדנו ענין חדש שלא נאמר עדיין²³. וזוהי כוונת

(14) ראה גם יפה תואר לבי"ר שם.

(15) ט, יג"ט.

(16) ובפשטות, זוהי כוונת רש"י בפסוק שלאח"ז

(ט, יז) „הראוהו הקשת וא"ל הרי האות שאמרתי – לתרץ יתור הכתוב.

(17) ט, יג.

(18) ל' רש"י שם, יד.

(19) משפטים כא, ו (וברש"י). שם כב, זח

(וברש"י). שם, כז (וברש"י). ובכ"מ – וכן ברש"י לעיל בראשית ו, ב.

ולכן ממשיך רש"י לבאר ולהוכיח, שאכן הדיוק „בין אלקים" הוא החידוש שבפסוק זה – „שהי' לו לכתוב ביני ובין כל נפש חי'". כלומר, אין כוונת רש"י כאן להקשות איך מתאים לכתוב „בין אלקים" (מאחר שהוא דיבור המתחיל „ויאמר אלקים"), אלא לדייק השינוי בין פסוק זה להקודם לו – ששם נאמר „וזכרתי את בריתי אשר ביני וביניכם גו'". ומאי טעמא משנה כאן הכתוב ואומר „בין אלקים"? ומזה מוכח, שזהו החידוש בהברית שבפסוק זה לגבי הברית שבפסוק הקודם: אע"פ שגם בהפסוקים שלפנ"ו נאמר שם אלקים, אעפ"כ אין בזה הוכחה דמ"ש „ביני" היינו מדת הדין: משא"כ בפסוק זה, מ"כיון שבמקום „ביני" כתוב „בין אלקים", יש ללמוד שהכוונה כאן היא למדת הדין.

וההסברה בזה:

„אלקים" פירושו (כפרש"י לעיל²⁴) „שליט ושופט" (ובמק"א²⁵ כ' „כל אלקים שבמקרא לשון מרוח"), שמזה מובן, ששם אלקים אינו מורה בכל מקום על מדת הדין (בניגוד למדת הרחמים), אלא הכוונה להקב"ה כשליט על הארץ. וכן בענייננו, דמ"ש לעיל „ויאמר אלקים זאת אות הברית גו'", המכוון הוא שהקב"ה הוא השולט על הארץ, וקבע בעולמו אות ברית – „את קשתי נתתי בענן גו'". משא"כ בפסוק דידן, כנ"ל.

ועפ"ז מובן המשך לשון רש"י „אלא זהו מדרשו כשתבואו כו' – כי ע"פ פשט הכתוב, מש"נ „בין אלקים" הוא כאילו ה' כתוב כאן „ביני" (וכנ"ל שכן הוא

– שהרי כבר ישנה ברית עם הקב"ה – ולכן מדגיש רש"י שגם ברית זו השני' היא עם „מדת הדין של מעלה"²⁶. (ב) רש"י כ' „וביניכם" (ולא „ובין כל נפש חי'"), דקאי בפשטות על בני אדם – כי עיקר הצורך ב„ברית" עם מדת הדין הוא בנוגע לבני אדם, שעליהם הוא עיקר קטרוגה של מדת הדין (כדיוק לשון רש"י בהמשך פירושו „לקטרג עליכם ל' חייב אתכם"²⁷). משא"כ „כל נפש חי' שלא שייך עליהם (כ"כ) קטרוג של מדת הדין כיון שאינם בעלי בחירה"²⁸.

ה. אלא שעדיין קשה: איך אפ"ל שהחידוש בכתוב זה הוא שכאן מדובר בברית ש„בין אלקים גו'" (מדת הדין של מעלה) – והרי גם הפסוקים שלפנ"ו הם דברים שנאמרו על ידי „אלקים", כהתחלת הפסוקים „ויאמר אלקים", וא"כ גם הברית ש„ביני ובין הארץ" היא „בין אלקים גו'".²⁹ (שאמר ע"ד ברית זו, ד' היינו מדת הדין, והדרא קושיא לדוכתא, מה נתחדש בפסוק זה?)

(20 בסגנון אחר קצת: כיון שגם הברית הא' היא בין אלקים והארץ (שהרי „ביני" קאי על „ויאמר אלקים" שבפסוק יב. וראה לקמן סעיף ה) – מוכרח להדגיש, שגם „אלקים" שבברית הב' היינו הקב"ה (של מעלה), אלא שהברית היא עם מדת הדין שלו.

(21 בדפוס ראשון ושני דפרש"י, ובכתי' רש"י שתח"י ליתא „עליכם לחייב אתכם". אבל בדפוסים רש"י הנפוצים הוא ככפנים.

(22 אע"פ שבדור המבול „אף הם (הבהמות כו') השחיתו דרכם" (רש"י ס"פ בראשית. וראה גם רש"י נח, ו, יב) – מ"מ מובן שעיקר העונש ה' מצד השחתת האדם (ראה נח ו, יג ובפרש"י שם). ובפרט לפי הב' שבפרש"י ס"פ בראשית שם. וראה גם רש"י קדושים כ, טו. בלק כב, לג. ואכ"מ.

(23 וראה רד"ק כאן „בין אלקים כאילו אמר ביני כמו שאמר למעלה".

(24 בראשית ב, ד ד"ה ה' אלקים.

(25 רש"י בראשית ו, ב. – וראה טושו"ע

(ודאדה"ז) אורח טוס"ה.

דרך המקראות לדבר, אלא שע"פ מדרש אפשר לפרש, דמש"נ שתי פעמים „אלקים“ בכתובים אלו „ויומר אלקים גו' והיתה הקשת גו' לזכור ברית עולם בין אלקים ובין כל נפש חי' גו'“, הנה השם הראשון קאי על הקב"ה (ה' שליט ושופט), והשני על מדת הדין של מעלה.

[נוסף לזה, שעצם הפירוש, שהקב"ה עשה ברית בין „מדת הדין“ שלו ובין הארץ, אינו ענין של פשט אלא מדרש ואגדה].

ו. אמנם, אא"פ לרש"י להסתפק בכך, כי אינו מובן – סו"ס מהו החידוש של הברית הב' לגבי הברית הא'? כיון שכל פעם „שתעלה במחשבה לפני להביא חשך ואבדון לעולם“ יזכור הקב"ה את בריתו שלא „לשחת כל בשר“ – למאי נפק"מ ומה מוסיפה הברית עם מדת הדין („בין אלקים“), שמדת הדין עצמה מתהפכת לרחמים?

ולכן מסיים רש"י „כשתבוא מדת הדין לקטרג עליכם לחייב אתכם אני רואה את האות ונזכר“: „קטרוג“ פירושו לא רק טענה הבאה לחייב את האדם ולהענישו כפי מעשיו, אלא זוהי טענה והשתדלות יתירה²⁶ לחייבו יותר ממה שהוא מחוייב מצד שורת הדין.

נ"ד שמצינו (גם בפרש"י²⁷) שהשטן מקטרג בשעת הסכנה – דלכאורה, ממנ"פ: אם האדם חייב עונש, מדוע אין

השטן מקטרג גם שלא בשעת הסכנה? ואם אינו חייב כלום, מה יועיל לו לה-שטן קטרוגו? אלא הפירוש בזה, שיש ענינים שבזמנים רגילים אין מענישים עליהם, אלא שכשיש סכנה וצריכים שמירה יתירה, אזי מועיל קטרוגו של שטן לחייב את האדם גם על ענינים אלו.

וכן בעניננו: יש מצבים שהנהגת ה' עולם היא באופן שגורמת מחשבה לפני הקב"ה „להביא חשך ואבדון לעולם“, וע"ז באה הברית הא' „בין ובין הארץ“, שהקב"ה יזכור את הברית ולא ישחת עוד את הארץ.

אבל לפעמים יש מצב ששייך קט-רוג²⁸ מצד „מדת הדין“, „לחייב אתכם“ עוד יותר מכפי שורת הדין, וכדי לבטל מעיקרא דבר כזה, עשה הקב"ה עוד ברית „בין אלקים ובין כל נפש חי'“, ד-היינו „בין מדת הדין של מעלה ובנינים“, שעל ידי זה נשללת מעיקרא האפשרות של קטרוג, וכדיוק לשון רש"י „כשתבוא מדת הדין לקטרג כו'“ אזי תיכף „אני רואה את האות ונזכר“, באופן שמלכת-חילה אינו בא לידי קטרוג בפועל,

כי מדת הדין עצמה נהפכת לרחמים, והיא פוסקת אך טוב לישראל, בטוב ה' נראה והנגלה, למטה מעשרה טפחים.

(משוחת ש"פ נח תשד"מ)

28) ולהעיר ממדרש לקח טוב (וכן בטור הארוך ופענח רזא) עה"פ (לעיל ט, יד) „והי' בעניני ענין גו'“ – „מלמד שאין השטן מקטרג אלא בשעת הסכנה.“ וע"פ המבואר בפנים מובן, שתוכן ענין זה שייך (לפרש"י) לברית הב' (שבפסוק טז), משאי"כ לעיל שם פרש"י (בגל' בפנים) „כשתעלה במחשבה לפני כו'“. ולהעיר שבכמה כתי' רש"י שחת"י, בא פרש"י על פסוק יד לאחר פירושו כאן בפסוק טז.

26) ראה רע"ב לאבות (פ"ד מ"א) „ולשון קטיגור קורא ח"גו". ובערוך (מע' קטיגור) „מלשון רכ"ל“. וראה רש"י סוף כתובות „מסטינים ומלמדים חובה“.

27) מקץ מב, ד. ויגש מד, כט.

לד לד

(שנאמר בפעם הראשונה) מפרש „על ב־ שורת הזרע ועל בשורת א״י, ועל „ויבן שם מזבח“ השני כתב „נתנבא שעתידין בניו להכשל שם על עון עכן והתפלל שם עליהם“ – אבל בנוגע למזבח ה־ שלישי (לאחר ציווי ה' „קום התהלך בארץ גור״) סתם רש״י ולא פירש כלום.

הטעם שלא פירש רש״י כהמדרשׁוֹ שהמזבח השלישי ה' „לקנינה“ – יש לומר: דברי המדרש הם להשיטה¹¹ שע״י הליכת אברהם לארכה ולרחבה „זכה ב־ה“ (שעל ידי הילוך קנה)¹², ולכן מתאים לומר שמזבח זה ה' „לקנינה“¹⁴; ואולם, לפי פרשׁי על התורה, בפשוטו של מקרא – לא ה' בהילוכו של אבר-

א. בפרשתנו מסופר ע״ד שלש מזבחות שבנה אברהם אבינו: (א) ויבן שם מזבח לה' הנראה אליו, (ב) ויבן שם מזבח לה' ויקרא בשם ה', (ג) ויבן שם מזבח לה'. וביארו חז״ל: ג' מזבחות בנה אחד לבשורת א״י וא' לקנינה וא' שלא יפלו בניו. כלומר, שכל אחד מג' מזבחות אלו בנה אברהם לשם ענין בפ״ע: הראשון, שנבנה לאחר דיבור השם אל אברם „לזרעך אתן את הארץ הזאת“, ה' „לבשורת א״י: המזבח שבנה סמוך לעי ה' לשם תפלה“, שלא יפלו בניו בעי״; והמזבח השלישי, שבנה ל־ אחר קיום ציווי ה' „קום התהלך בארץ לארכה ולרחבה כי לך אתננה“, שע״ז „זכה בה“, ה' „לקנינה“ (של א״י)¹⁵.

רשׁי בפירושו על התורה מביא תוכן דברי המדרש בנוגע לשני המזבחות ה־ ראשונים – על הפסוק „ויבן שם מזבח“

(1) יב, ז.

(2) יב, ח.

(3) יג, יח.

(4) ב״ר (פרשתנו) ספלט.

(5) כמ״ש במפרשי המדרש (פירוש המיוחס לרשׁי. מת״כ. פי׳ מהרז״ו. ועוד).

(6) כמ״ש בת״א יב, ח „(ויקרא) וצל״. וכ״ה לכמה ג׳ בהמשך דברי המדרש (ראה ב״ר הוצאת תיאודור). וביל״ש עה״פ (הובא במהרז״ו. ע״ש).

(7) המשך הלשון בב״ר שם.

(8) יג, יז.

(9) לשון המת״כ לב״ר שם (ע״פ ב״ר עה״פ – ראה לקמן הערות 12, 13).

(10) ובב״ר לא נקט כסדרם של הפסוקים, כי „אידי דבעי לפרש מעשה זיהושע (שבעי) קודם נקט ועשאו אחרון“ (פי׳ המיוחס לרשׁי לב״ר שם. וראה גם יפ״ת השלם, פי׳ מהרז״ו. ועוד).

(11) ומה ששינה רשׁי במזבח הא' והוסיף (והקדים) „על בשורת הזרע“ – ראה מפרשי רשׁי (גו״א. הואיל משה (באר היטב). שפ״ת. משכיל לדוד. ועוד).

(12) בב״ר ספמ״א (וכן בב״ב ק, א) דעת ר' אליעזר. ולהעיר שבעל המאמר בב״ר פל״ט הוא ג״כ ר״א [ואת״ל דר״א בן שמוע (בב״ר שם) הוא המשך ללפני זה – לכאורה בעל המאמר הוא ר״א התנא].

(13) כ״ה לפי המת״כ לב״ר. ועד״ו בפי׳ מהרז״ו. וראה יפ״ת (השלם) לב״ר שם (ועוד), דאתי גם לדעת חכמים שם. וראה תו״ח ב״ב שם ד״ה משום חביבותא. כוס ישועות ויפה עינים שם. ואכ״מ.

(14) וראה גם תיב״ע עה״פ (ובלקו״ש חט״ו ע' 101 והערה 16 שם). רמב״ן יג, טו (ע״ד הדרש כו'), וכמהשכו: וע״ד הפשט כו'). ובשׁׁך עה״ת מפרש, דויבן שם מזבח ה' „כדי להחזיק בה“. ע״ש.

(*) כ״ה בדפוס׳י רשׁי שלפנינו, דפוס שני דרשׁי וכמה כת״י רשׁי (שתחז״י). ובדפוס ראשון וכמה כת״י רשׁי (שתחז״י) נאמר „על בשורת א״י לפני „על בשורת הזרע“.